

АБ ПОЛІСЕМІЎ Ў БЕЛАРУСКАЙ СЕЛЬСКАГАСПАДАРЧАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

На сучасным этапе развіцця тэрміналагічнай справы на Беларусі асаблівую актуальнасць набываюць пытанні ўдасканалення і ўпарадкавання як тэрміналогіі ў цэлым, так і галіновых тэрмінасістэм (у тым ліку і сельскагаспадарчай).

У прынцыпе, сельскагаспадарчая тэрміналогія – “удзячны” матэрыял для даследавання. У адрозненне ад іншых галіновых тэрмінасістэм, адзінкі якіх зачастую недаступныя для разумення непрафесіяналаў з прычыны рэдкага з імі сутыкнення (машынабудаўнічыя, астранамічныя і інш. тэрмінаадзінкі), сельскагаспадарчай лексіцы “належаць тыя найменні, якія бытуюць не толькі ў вузкапрафесійным асяроддзі, але і вядомы шырокаму колу гаворачых на данай мове” [2, с.9]. Але такая даступнасць і зразумеласць зусім не азначае, што ў галіне сельскагаспадарчай тэрміналогіі няма недахопаў і недаробак. Аналізуючы адзінкі данай тэрмінасістэмы, нельга абысці многія праблемныя пытанні, што ўзнікаюць пры вывучэнні іншых галіновых тэрмінасістэм. Спынімся падрабязней на адным з іх – наяўнасці полісеміі ў сельскагаспадарчай тэрміналогіі.

Паколькі тэрміналагічная лексіка не існуе ізалявана ад агульналітаратурнай мовы, а з’яўляецца, на думку многіх даследчыкаў (Б.Н. Галавін, В.П. Даніленка і інш.), яе часткай, то, натуральна, у ёй адбываюцца тыя ж лексіка-семантычныя працэсы: мнагазначнасць, аманімія, сінанімія і антанімія. Але калі наяўнасць апошніх у агульналітаратурнай мове – бяспрэчная вартасць, то для тэрміналогіі вышэй адзначанага лексіка-семантычныя працэсы з’яўляюцца, на наш погляд, недахопам, бо парушаюць важнейшыя патрабаванні да тэрміна, перашкаджаюць уніфікацыі і стандартызацыі

тэрміналагічных сістэм. Так, полісемія разглядаецца як “самы істотны недахоп для ўсіх сістэм тэрмінаў” [4, с.8], бо парушае адно з асноўных патрабаванняў да “ідэальнага” тэрміна – адназначнасць. Толькі пры ўмове адназначнасці “тэрмін можа выконваць свае функцыі ў сферы спецыяльнай камунікацыі” [6, с.193]. Некаторыя даследчыкі не такія катэгарычныя і мяркуюць, што “школа полісеміі... некалькі перабольшваецца” [3, с.27]. Мы прытрымліваемся думкі, што полісемія – адмоўная з’ява ў тэрміналогіі; трэба па магчымасці стрымліваць яе развіццё, што і спрабавалі рабіць выдаўцы лексікаграфічных крыніц. Нягледзячы на гэта, полісемія ў большай ці ў меншай ступені была ўласцівая сельскагаспадарчай тэрміналогіі на ўсіх этапах яе развіцця.

На Беларусі актыўная работа па стварэнню сістэмы сельскагаспадарчых тэрмінаў пачалася ў 20-я гады, калі быў выдадзены шэраг слоўнікаў, што ўключалі тэрміны з розных галін сельскай гаспадаркі: “Слоўнік лясных тэрмінаў” (1926), “Слоўнік глебазнаўчай тэрміналогіі” (1927), “Слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі” (1928), “Слоўнік тэрміналогіі агульнай раслінагадоўлі” (1930).

Карыстаючыся фактычным матэрыялам тагачасных лексікаграфічных крыніц, можна заўважыць, што на пачатковым этапе станаўлення тэрміналогіі мнагазначнасць узнікала за кошт таго, што многія тэрміны былі ўтвораны шляхам семантычнага звужэння ці пашырэння значэння агульнаўжывальных слоў. Гэта можна прасачыць на прыкладзе наступных адзінак: *галаўня*, *галіна*, *глеба*, *двор*, *зямля*, *клець*, *крыж*, *куча*, *лапіна*, *малако*, *насенне*, *скіба* і мн. інш. [1]. Прыведзеныя прыклады сведчаць аб тым, што змяненне значэння слова шляхам метафарызацыі з’яўляецца адным з самых прадуктыўных спосабаў развіцця слоўнікавага складу мовы, таму што навуковае паняцце фарміруецца на аснове фанетычнай абалонкі агульнаўжывальнага слова, напаўняючы яго новым зместам.

Дастаткова вялікую групу ў тагачаснай сельскагаспадарчай тэрміналогіі складаюць полісемічныя найменні метанімічнага характару. Гэта датычыцца ў асноўным назваў сельскагаспадарчых культур, калі адно і тое ж найменне ўжываецца для абазначэння і самой расліны, і яе насення, пладоў ці вырабаў з гэтай расліны: *агурок*, *бурак*, *гарох*, *кавун*, *лён*, *мак*, *памідор* і інш. [1].

“Грашаць” мнагазначнасцю і аддзяслоўныя назоўнікі, якія азначаюць працэс, дзеянне і адначасова развіваюць у сабе прадметныя значэнні, якія лагічна вынікаюць са значэння працэса: *абмалот*, *збор*, *памол*, *рост*, *сяўба*, *уборка*, *угнаенне*, *укос* і інш. [1].

Часам мнагазначнасць сельскагаспадарчай тэрміналогіі выяўляецца пры супастаўленні тэрмінаў дадзенай галіны з тэрміналагічнымі адзінкамі іншых галіновых тэрмінасістэм. Так, напрыклад, сельскагаспадарчы тэрмін “*плод*” з’яўляецца адначасова тэрмінам анатамічным, “*жаўлак*” – мінералагічным, “*рынак*” – эканамічным, “*сядло*” – геаграфічным і г.д. Такая мнагазначнасць (для аддаленых галін), на думку Лотэ, дапушчальная, паколькі “на практыцы яна з’яўляецца адным са спосабаў утварэння новых тэрмінаў шляхам пераносу (змянення) значэння” [4, с.39]. Так, цалкам заканамерна, калі пад “жаўлаком” у сельскай гаспадарцы разумеецца “зацвярдзенае, пухліна ў выглядзе гуза на целе свойскай жывёлы”, а ў мінералагічнай тэрмінапрактыцы “жаўлаком” называюць акруглены кусок мінералу. Такая мнагазначнасць не абцяжарвае разумення зместу тэрмінаў, у той час як значэнне адзінак, для якіх характэрна так званая катэгарыяльная мнагазначнасць, часта можна зразумець толькі пры ўмове ўвядзення іх у пэўны кантэкст.

З цягам часу беларуская сельскагаспадарчая тэрміналогія, як і іншыя галіновыя тэрмінасістэмы, развівалася і ўдасканальвалася. Але ў 30-40-я гады

працэс гэты ішоў вельмі марудна; у гэты час так і не з'явіліся лексікаграфічныя выданні, прысвечаныя непасрэдна сельскагаспадарчай тэрміналогіі. Толькі ў канцы 50-х слоўнікавая праца на Беларусі актывізавалася. У сектары тэрміналогіі, створаным у 1955 годзе ў Інстытуце мовазнаўства АН Беларусі, была складзена картатэка і падрыхтаваны рукапіс руска-беларускага слоўніка сельскагаспадарчай тэрміналогіі. Паколькі апошняя даволі традыцыйная, то большасць тэрмінаў 20-30-х гадоў увайшлі таксама і ў склад гэтай картатэкі. Але зразумела, што навукі, звязаныя з сельскай гаспадаркай, не стаялі на месцы, з'явілася шмат новых паняццяў, для абазначэння якіх былі ўтвораны і новыя тэрміны. Акрамя лінгвістычных крыніц, сельскагаспадарчыя тэрміны ўваходзяць у склад энцыклапедычных галіновых слоўнікаў, але ў большасці выпадкаў гэта рускамоўныя выданні: "Словарь-справочник пчеловода" (М., 1955), "Энциклопедический словарь-справочник по животноводству" (М., 1960), "Сельскохозяйственная энциклопедия" (М., 1969-1975). На сучасным этапе асноўныя адзінкі беларускай сельскагаспадарчай тэрміналогіі прадстаўлены ў "Руска-беларускім слоўніку сельскагаспадарчай тэрміналогіі" пад рэдакцыяй М.В. Бірылы і Г.У. Арашонкавай (Мн., 1994). Многія з іх можна знайсці ў галіновай "Энцыклапедыі сельскага гаспадара" (Мн., 1993).

Фактычны матэрыял сучасных лексікаграфічных крыніц дазваляе канстатаваць, што полісемічныя найменні працягваюць існаваць у сельскагаспадарчай тэрміналогіі. Значэнне шэрагу тэрмінаў раскрываецца толькі ў пэўных кантэкстных умовах. Гэта датычыцца паняццяў, што ўжываюцца ў часам вельмі блізкіх галіновых тэрмінасістэмах: *прэцыпітат* (у хіміі і аграхіміі), *сільвініт* (у мінералогіі і аграхіміі), *стратыфікацыя* (у геалогіі і сельскай гаспадарцы), *экстырпатар* (у медыцыне і агратэхніцы). Мнагазначнасць прыведзеных тэрмінаадзінак адлюстравана ў слоўнікавых артыкулах:

"Сільвініт. 1. Асадкавая горная парода, у склад якой уваходзяць сільвін, каменная соль і інш. дамешкі.

2. Калійнае ўгнаенне, вырабленае з гэтай пароды" [8, кн.1, с.132].

"Экстырпатар. 1. Хірургічны інструмент для экстырпацыі.

2. Культыватар для глыбокага рыхлення глебы і знішчэння пустазелля" [8, кн.2, с.453].

Акрамя тэрмінаў, мнагазначнасць якіх можа быць выяўлена шляхам супастаўлення адзінак сельскагаспадарчай тэрміналогіі з найменнямі іншых галіновых тэрмінасістэм, полісемічнымі могуць быць і тэрміны ў межах самой сельскагаспадарчай тэрміналогіі. На нашу думку, гэта вынік таго, што ў сельскагаспадарчай навукі многа адгалінаванняў (аграномія, агратэхніка, аграхімія, ветэрынарыя, глебазнаўства, пчалярства, рыбалоўства, садоўніцтва і мн. інш.). Так, напрыклад, тэрмін "*калода*" ўжываецца і ў заатэхніі, і ў пчалярскай справе, "*баразна*" – у агратэхніцы і меліярацыі, "*кальцаванне*" – у заатэхніі і садоўніцтве і г. д. Такіх найменняў дастаткова многа. Але гэта мнагазначнасць не выклікае блытаніны, бо звычайна вышэй прыведзеныя найменні выступаюць у складзе тэрміналагічных словазлучэнняў. Так, у якасці агратэхнічнага тэрмін "*баразна*" выступае, напрыклад, у словазлучэннях "*дапаможная баразна*", "*кантрольная баразна*"; у якасці меліярацыйнага – "*водаадводная баразна*", "*паліўная баразна*".

Такім чынам, можна канстатаваць, што мнагазначнасць характэрна для сельскагаспадарчай тэрміналогіі на ўсіх этапах яе развіцця, бо "полісемія тэрмінаў – гэта натуральнае праяўленне законаў развіцця лексікі" [3, с.18]. Яе можна стрымліваць, абмяжоўваць, але зусім вынішчыць, напэўна, немагчыма, бо "тэрмін, які з'яўляецца адназначным і не выклікае ніякіх непаразумеў сэнна, можа стаць мнагазначным словам заўтра ў працэсе развіцця дадзенай

галіны навукі ці тэхнікі і ўзнікнення новых паняццяў, якія змогуць на практыцы звязвацца з моўным знакам учарашняга тэрміна" [5, с. 36].

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская навуковая тэрміналогія. Вып. 19. Слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі (Праект). – Мн., 1928. – 77с.
2. **Граковіч Н.М.** Спосабы намінацыі сартоў пшаніцы // Тэрміналагічны зборнік'87/88. – Мн., 1993. – С. 9
3. **Даниленко В.П.** Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов // Исследования по русской терминологии. – М.: Наука, 1971.
4. Как работать над терминологией / Под ред. **В.С. Кулебакина.** – М.: Наука, 1968.
5. **Климовицкий Я.А.** Некоторые методологические вопросы работы над терминологией науки и техники // Современные проблемы терминологии в науке и технике. – М.: Наука, 1969. – С. 36
6. **Красней В.П.** О специфике и анализе термина // Методы изучения лексики. – Мн.: Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1975. – С.193
7. Руска-беларускі слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі / Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа АН Беларусі; Пад рэд. **М.В. Бірылы, Г.У. Арашонкавай.** – Мн.: Ураджай, 1994. – 560 с.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. / Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа АН БССР; Пад агульн. рэд. **К.К. Атраховіча.** – Мн., 1984. – Т.5.